

УДК 339.9:331.556.4-057.4

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сухорукова О.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Розглянуто причини виникнення процесу інтелектуальної міграції, вивчені теоретичний, економічний та соціальний аспекти цього явища, а також проаналізовані проблеми та шляхи регулювання міграції інтелектуального капіталу на прикладах зарубіжних країн.

Ключові слова: міжнародна міграція капіталу, інтелектуальний капітал, світовий досвід, механізми державного управління

Людство вступає в ХХІ ст. в умовах небаченого по темпах прискорення матеріального прогресу, в основі якого лежить розвиток науки й техніки. Характерною рисою суспільних наук у наші дні стала посилена увага до динаміки процесів соціального розвитку і їхньому прогнозуванню.

Наприкінці ХХ ст. виграш в економічному, а також політичному змаганні визначається не тільки рівнем розвитку, і не тільки рівнем прикладної науки, але в не меншому ступені рівнем освіченості населення. Презирливе відношення до проблем утворення й освіченості, яке час від часу демонструється на сторінках деяких наших газет і журналів, свідчить про повне нерозуміння чинників сучасного суспільного прогресу.

От чому представляється безсумнівним й очевидним, що зріст економічної міці держави йде в нерозривному зв'язку з розвитком її інтелектуального потенціалу й визначається можливостями двоякого роду. З одного боку, можливостями забезпечення науки сучасними капіталом і ресурсомісткими приладами, апаратами й установками (космічні станції, радіотелескопи, «думаючі» комп'ютери й ін.), які самі по собі є втіленням новітніх досягнень наукової й технічної думки, а також дорогими матеріалами високого ступеня чистоти. З іншого боку, можливостями підготовки достатньої кількості кваліфікованих кадрів: учених, інженерів, техніків, керівників високого рівня. В цілому, потреби створення й безперервного розвитку матеріальної бази науки і її забезпечень кадрами, які цю базу можуть використати й удосконалювати із належною ефективністю, знаходять сьогодні в розвигній групі країн узагальнене вираження у фінансовому забезпеченні сфери науки й сфери освіти.

Дослідженням проблеми міграції трудового населення і інтелектуальної міграції, як окремого явища в умовах глобалізації, займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед них ми можемо окремо виділити: М.І. Долішній, С.М. Злупко, С.Й. Вовканич, О.В. Караванський, В.Г. Кудрявцева, А.П. Голиков, Р. Патора, О.В. Кондратюк, Х.Р. Копистянська, В.Я. Бідак, Ю.А. Комісарчук, І.З. Зінько, С.О. Леонтенко, М. Колісник А.А. Пристанцева та ін.

Звісно ж, в умовах розширення світогосподарських зв'язків і підвищення темпів міжнародної інтеграції, обміну технологіями, ресурсами та засобами виробництва, все більше почав набирати оберти процес обміну досвідом і людськими ресурсами. Це явище отримало назву „трудова міграція”.

Трудова міграція з часом набула глобального характеру і одночасно є віддзеркаленням різноманітних аспектів суспільного життя: економіки, демографії, соціології, політики, права, актуалізує її дослідження як явища, що має суттєвий вплив на розвиток країни в цілому. Важливість дослідження процесів міжнародної трудової міграції зумовлена також стрімким зростанням її обсягів та інтенсивності, поширенням на всі держави світу.

Проблеми, що пов'язані з міжнародною трудовою міграцією, на практиці є такими, що виходять за рамки демоекономічних досліджень, навіть у найширшому їх розумінні.

Дійсно, на цей час усе більше говорять про гуманізацію економіки, що означає переміщення акценту на людину. Таким чином, безумовно, необхідною умовою успішного функціонування економіки є дотримання інтересів людини.

Людські ресурси чи людський капітал – специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів. Як фактор економічного розвитку людські ресурси – це працівники,

що мають певні професійні навички і знання і можуть використовувати їх у трудовому процесі. Вивчення людського капіталу має велике значення для оцінки ринку праці й розробки відповідної демографічної політики з метою впливу на процеси відтворення населення та його зайнятості.

Специфіка людських ресурсів порівняно з іншими факторами економічного розвитку полягає в тому, що, по-перше, люди не лише створюють, а і споживають матеріальні та духовні цінності; по-друге, багатогранність людського життя не вичерпується лише трудовою діяльністю, а отже, щоб ефективно використовувати людську працю, потрібно завжди враховувати потреби людини як особистості; по-третє, науково-технічний прогрес і гуманізація суспільного життя стрімко збільшують економічну роль знань, моральності, інтелектуального потенціалу та інших особистих якостей працівників, які формуються роками і поколіннями, а розкриваються людиною лише за сприятливих умов.

Однією з передумов успішного економічного розвитку як на мікро, так і на макрорівні є врахування інтересів людей в будь-яких діях, спрямованих на підвищення ефективності функціонування господарського механізму. Без такого врахування не можна досягти підвищення ефективності в соціально-економічному розумінні.

В наш час у зв'язку з докорінною перебудовою системи суспільних відносин особливого значення набуває грамотне узгодження соціально-економічних перетворень з потребами і долями людей. Найсуттєвіші перетворення відбуваються саме в соціально-трудої сфері, зачіпаючи інтереси мільйонів людей і відображаючись на результатах економічного розвитку всієї країни. Дуже важливими в час змін є також гнучкість і мобільність, постійна адаптація людей до нових умов економічного розвитку.

Міжнародний поділ праці як вищий щабель розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами, що передбачає стійку концентрацію виробництва певної продукції в окремих країнах, передбачає наявність у різних країнах трудових ресурсів різного обсягу й кваліфікаційного складу.

Досягнення високого рівня зайнятості – одна з основних цілей макроекономічної політики держави. Економічна система, що створює додаткову кількість робочих місць, ставить завдання збільшити кількість суспільного продукту й тим самим більшою мірою задовольнити матеріальні потреби населення. При неповному використанні наявних ресурсів робочої сили система працює, не досягаючи меж своїх виробничих можливостей.

У сучасній ринковій економіці людина виконує різноманітні економічні функції. Як живий носій продуктивних сил людина має безліч атрибутивних якостей і властивостей, сукупність різноманітних потреб і здатностей. Як активний творчий суб'єкт відносин у системі сучасної економіки людина відіграє поліфункціональну роль. Найчастіше людина в економіці характеризується таким поняттям, як людський капітал – це сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань навичок, здібностей, мотивацій, які доцільно використовуються в тій або іншій сфері суспільного відтворення, сприяють росту продуктивності праці й ефективності виробництва й тим самим ведуть до росту заробітків даної людини.

Слід зазначити, що розгляд поняття «інтелектуальний капітал» став можливим передусім завдяки фундаментальним науковим дослідженням категорій «капітал», «людський капітал», «інтелектуальний капітал», «соціальний капітал», «політичний капітал» [1], їх історії і теорії, поєднаних із аналізом сучасних тенденцій розвитку.

Звісно ж йдеться мова про теорії розвитку капіталізму, людського капіталу, державного і соціального управління, соціологічні теорії і теорії, які стосуються інтелектуального капіталу, соціальних проблем вирішального значення, що витримали перевірку часом, тобто теорії К. Маркса, М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Коллінза, Е. Гідденса та інших провідних учених.

Розглянемо поняття капіталу. К. Маркс першим дав визначення капіталу, поєднавши його лише з матеріальними чинниками та не враховуючи ролі людини і людського капіталу, інтелектуального капіталу.

Дійсно капітал є фундаментальною багатозначною категорією ринкової економіки. По-перше, вже у визначенні Марксом категорії «капітал» і його сутності йде порівняння з «засобами експлуатації робітника і встановлення влади капіталіста над робочою силою», тобто капітал розглядається як система капіталістичної експлуатації найманої праці. По-друге, капі-

тал трактується як самозростаюча варить, коли «приєднуючи до мертвої предметності товарів живу робочу силу, капіталіст перетворює вартість в капітал, у самозростаючу вартість, в оживлене чудовисько, яке починає «працювати» ніби під впливом любовної пристрасті, що його охопила», примножуючи застосовану у виробництві вартість. По-третє, Маркс доводить, що капітал приносить прибуток (самозростає) лише у поєднанні з робочою силою, яка створює додаткову вартість, тобто вартість понад вартість самої робочої сили. Тільки той робітник для капіталіста продуктивний, який виробляє додаткову вартість, тобто слугує самозростанню капіталу.

Зазначене поняття відображало відносини власності із приводу конкретної сукупності матеріально-речовинних, інформаційних, грошових, трудових факторів, необхідних для формування, використання й розвитку даної економічної системи.

Відносини капіталу склались, реалізувались й постійно відновлювались із приводу раціонального використання факторів виробництва.

Оскільки сучасне суперіндустріальне суспільство XXI століття вимагає новітніх підходів до вирішення сутнісних проблем сьогодення, то й процес оптимізації соціального простору має базуватись на засадах застосування інноваційних методів освоєння потенціалу соціальної системи. Креативність інтелектуального капіталу прямо пропорційно залежить від комплексно-стратегічного, раціонального, професійного підходу до його розвитку саме з боку держави, а ще від ефективної взаємодії поля інтелектуального капіталу з полем влади. Лише у випадку виконання вищезгаданих умов інтелектуальний капітал матиме ефективну функціональну структуру.

Становлення концепції «інтелектуальний капітал» пов'язане із креативним характером інтелектуального капіталу, який має забезпечити соціальну впорядкованість у соціумі мінімізувати конфлікти та зайняти провідне місце в соціальному просторі з метою його оптимізації, як зазначали Е. Гідденс та Р. Коллінз [2; 3].

Цінність суб'єкта інтелектуального капіталу завжди повинна розглядатися в співвідношенні з реально очікуваними результатами його інтелектуальної діяльності й на цій підставі повинна виражатися відповідною вартістю. Інтелектуальний капітал є провідним капіталом і становить основу будь-якого підприємства на сучасному етапі розвитку ринкової економіки.

Головна функція інтелектуального капіталу – істотно прискорювати приріст маси прибутку за рахунок формування й реалізації необхідних підприємству систем знань, речей і відносин, які, у свою чергу, забезпечують його високоефективну господарську діяльність. Зокрема, інтелектуальний капітал підприємства визначає якість його системи керування.

Інтелектуальний капітал задає темп і характер відновлення технології виробництва і його продукції, які потім стають головною конкурентною перевагою на ринку, тому що він являє собою знання, досвід конкретних фізичних осіб як єдину економічну цінність даного об'єкта бізнесу. Цей капітал не може бути відчуженим від його власників, тому набуває найвищої вартості.

Саме тому, процес інтернаціоналізації виробництва, що активно відбувається в усьому світі, супроводжується інтернаціоналізацією робочої сили. Трудова міграція стала частиною міжнародних економічних відносин. Міграційні потоки спрямовуються з одних регіонів і країн в інші. Породжуючи певні проблеми, трудова міграція забезпечує безсумнівні переваги країнам, що приймають робочу силу і забезпечує її інтенсифікацію, що спостерігається в останні десятиріччя, процеси міграції виражаються як у кількісних показниках, так й у якісних: змінюються форми й напрямки пересування трудових потоків.

Світове співтовариство, увага якого приділяється розмірам, особливостям й наслідкам міграційних процесів на міжнародному рівні, зіштовхнулося з необхідністю координації зусиль багатьох країн з дозволу гострих ситуацій і колективному регулюванню міграційних потоків.

Звісно ж такий глобальний процес має безліч ефектів на усі сторони суспільного життя, як негативні, так і позитивні. Еміграція зменшує тиск на ринок праці країни-експортера, скорочуючи безробіття. Трудові мігранти, піклуючись про благополуччя своїх родин, як правило, пересилають значну частину зароблених грошей на батьківщину, забезпечуючи надходження сюди валюти. Країнам-імпортерам міграція дає можливість використати освітній потенціал кваліфікованих іноземних працівників без витрат на підготовку.

Міграція звичайно супроводжується посиленням безробіття в країнах-імпортерах робочої сили, ускладненням житлових проблем, зниженням рівня оплати праці (іммігранти готові працювати за низьку заробітну плату). У районах масового проживання іноземців нерідко погіршується криміногенна обстановка. Останнім часом збільшується нелегальна трудова міграція; незаконні іммігранти намагаються як можна довше залишатися в приймаючій країні після закінчення дії їхніх трудових договорів, утягуючись у тіньову економіку (включаючи торгівлю зброєю й наркотиками). Соціальний захист іноземних робітників, незважаючи на прийняту МОП Конвенцію про захист працюючих-мігрантів, залишає бажати кращого. Правда, треба мати на увазі, що питома вага іммігрантів у загальній чисельності зайнятих невелика.

В 30-рр. минулого сторіччя, коли США одержали монопольну можливість відбору вчених – біженців з фашистської Німеччини, з'явилася своєрідна міграція населення в результаті переманювання висококваліфікованих фахівців, т.зв. інтелектуальна міграція або "відтік умів".

Розширене розуміння поняття "інтелектуальна міграція" включає в себе міграцію не тільки науково-технічних фахівців, але й творчої інтелігенції, а найбільш широке трактування має на увазі весь комплекс міграційних потоків кваліфікованих кадрів, більше одного року працюючих за кордоном. Проблеми, пов'язані з інтелектуальною міграцією, звичайно розглядаються з погляду їхнього впливу на країну імміграції, на країну еміграції й на світове співтовариство в цілому. Особливостями інтелектуальної міграції в порівнянні з іншими видами міграції є виняткова роль, яку цьому процесі грають професійний й етнічний фактори.

Міграція фахівців зумовлена тими ж факторами, що й некваліфікованої робочої сили. У першу чергу треба відзначити різний рівень економічного й соціального розвитку країн. Учені й фахівці залишають свою країну на користь іншої, якщо знаходять там більше високу матеріальну винагороду, необмежені можливості для творчості й саморозвитку, краще лабораторне устаткування, більш комфортні побутові умови, більше цивільних прав і демократичних свобод.

Міграція фахівців має відмінні від міграції некваліфікованих робочі наслідки для країн. Міграція некваліфікованих робітників досить сприятлива для країни-донора, тому що дозволяє зменшити безробіття й пов'язані з нею соціальні витрати, а так само емігранти, пересилаючи частину заробітку на батьківщину або привозячи його додому після повернення, постачають тим самим вітчизняну економіку валютними ресурсами.

При еміграції кваліфікованих робітників й інженерно-технічного персоналу, учених і фахівців країна-донор виявляється у великому програші. Вона зводить на нівець всі капітальні витрати, вкладені в підготовку цих кадрів. Вітчизняний ринок втрачає самі «соки» робочої сили, інтелектуальну еліту, творчий потенціал якої був першоосновою й заставою розвитку економіки в умовах НТР. Таким чином, країна-донор погіршує своє сьгоднішнє положення, втрачає перспективи розвитку в майбутньому. Відповідно всі втрати країни-донора обертаються вирашем для іншої країни.

Міжнародна трудова міграція – це переміщення з однієї країни в іншу робочої сили. Вона безпосередньо пов'язана, насамперед, із проблемою вивозу капіталу, значною мірою визначається внутрішніми закономірностями його руху, хоча мова йде про пересування товару «особливого роду». Об'єктивна можливість міжнародної міграції робочої сили формується в силу появи національних розходжень в розмірах заробітної плати – так традиційно прийнято розглядати економічну сутність переселенських рухів. Але це, однак, лише один, нехай навіть сутнісний, аспект даної проблеми. Інший, реальний, укладається в існуванні органічного безробіття в окремих країнах, що особливо розвиваються. Тому не завжди правомірне пояснення переселенських рухів найманої праці є лише факторами, пов'язаними із прагненням продати свою здатність до праці дорожче.

Зовсім іншою є ситуація з міграцією робочої сили у межах індустріальних країн, у яких є можливість вибору й конкретної професії, і певної роботи. У традиційних підходах до проблеми замість аналізу конкретної ситуації, що складається в процесі спілкування людей у сфері міжнародно-трудової діяльності надається перевага «класовості» й «об'єктивності».

Сучасна міжнародна міграція населення являє собою багатогранне явище, що впливає на всі сторони розвитку суспільства, економіку і політику, демографічні процеси та національні

відносини, ідеологію та релігією Виступаючи в минулому головним чином у формах військових і колонізаційних переселень, міжнародна міграція населення з розвитком капіталістичної системи господарювання придбала нові риси. Виникла необхідність у величезних переміщеннях людей, позбавлених засобів виробництва. Сучасний світовий міграційний процес за своїм змістом й масовістю істотно відрізняється від аналогічних процесів минулого сторіччя. Головні його особливості наступні.

1. Міграція охопила всі континенти, увесь світ і знайшла дійсно глобальний характер. На початок останнього десятиріччя ХХ ст. у світі вже налічувалося більше 45 млн. трудящих-мігрантів. Небувалої масштабності набула світова міграція трудових ресурсів, що являє собою найважливішу особливість сучасності.

2. Якщо в 50-70-ті рр. міграція йшла в основному із країн, що розвиваються, в індустріально розвинені, то з 80-х рр. спостерігається й зустрічний міграційний процес: переміщення іноземної робочої сили з більше розвинених у менш розвинені країни.

3. Домінуючим мотивом трудової міграції залишається економічний.

4. Міграції трудових ресурсів сприяють і сучасні технології виробництва, засновані на принципах міжнародного розподілу праці. Це зв'язано насамперед з діяльністю транснаціональних компаній, що організують виробництво в системі світового господарства.

5. На сучасному етапі розвитку значно збільшилася нелегальна міграція робочої сили, що стала світовою проблемою. На початку 90-х рр. у Європі перебувало приблизно 2 млн. нелегалів. У США їх 6 млн., а за деякими джерелами – 13 млн. Це в основному мексиканці, що працюють у сільськогосподарському секторі. У Японії таких менш 300 тис., у Малайзії близько 500 тис., у Росії від 500 тис. до 1 млн.

6. У міжнародній міграції відбуваються якісні зміни, обумовлені зміною пріоритетів в ієрархії факторів виробництва, на перший план виходить "людина" та її інтелектуальний потенціал, тому у відсотковому співвідношенні значно збільшується міграція кваліфікованих фахівців. Сьогодні цьому процесу властиві деякі нові риси [4].

- на зміну "відтоку умів" прийшла їхня циркуляція: відбулася диверсифікованість напрямків міграції. США продовжують залишатися загальноновизнаним центром притягання для професіоналів. Але одночасно представники професійної еліти із промислово розвинених країн, як ми вже відзначали, їдуть на тимчасову роботу в країни, що розвиваються;

- принципово новим явищем став рух професіоналів не тільки "до капіталу", але й "одночасно з капіталом або слідом за ним". Насамперед це пов'язане з діяльністю ТНК і більшими можливостями кар'єрного просування для професіоналів;

- сучасному рівню міграції інтелектуального капіталу властивий принципово інший організаційний рівень, що характеризується виникненням своєрідної міжнародної корпорації "мисливців за головами";

- має місце інтеграція системи вищої освіти. Вона припускає продовження навчання студентів з багатьох країн світу, наприклад, у США або Японії (для китайських студентів). Безумовна результативність такого способу підготовки фахівців для країн, що посилають. Однак багато хто з них не повертаються на батьківщину.

7. Країни, що мали в минулому статус метрополії, орієнтуються на імпорт робочої сили зі своїх колишніх колоній і залежних країн.

8. Якщо в країни традиційної міграції (США, Канада, Австралія, ПАР) в ХІХ в. і першій половині ХХ в. в'їжджали винятково європейці, то в 80-90-х рр. вони становлять незначну частину мігрантів. В імміграційних потоках у ці країни переважають вихідці з Азії, Латинської Америки, Африки й Карибського басейну.

9. Однією з характерних рис сучасного етапу міжнародної міграції робочої сили стало усе більше активне втручання держави в цей процес. Воно регулює угоди на світовому ринку робочої сили, дає дозвіл на в'їзд і стежить за строками виїзду іммігрантів. Воно займається створенням найбільш сприятливих умов для наймання іноземних робітників [4].

На сьогоднішній день суспільство не може відгороджуватися від загальносвітових процесів трудової міграції й проблем, пов'язаних з нею. Хоча трудова міграція є одним з найважливіших соціальних механізмів переходу до ринку й невід'ємною умовою розвитку ринкової економіки, даний процес вивчено недостатньо.

Досі гострою залишається проблема безробіття. Розширення ринкових відносин призвело до сегментації ринку праці. Створення ядра виробничого колективу, з одного боку, а з іншого боку – швидкий ріст периферійної верстви працівників і поглиблення протиріч між ними створюють руйнівний потенціал.

Рациональне використання трудового потенціалу в країні вимагає ретельної розробки принципів регулювання зайнятості як на макро-, так і на мікро-рівні. Для вирішення проблеми безробіття можна використати як значні капітальні вкладення, так і господарські засоби або організаційні ресурси. Не менш актуальною є проблема розподілу повноважень і відповідальності держави, місцевої влади й приватного підприємництва в сфері забезпечення права мешканців на працю та створення системи ефективного соціального захисту працівників й удосконалення міграційної політики.

Література:

- 1) Маркс К. Капитал. Кооперация // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 23. – С. 333-347.
- 2) Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration, Berkley: University of California Press, 1984.
- 3) Collins, Randall «Conflict Theory and the Advance of Macro-Historical Sociology» In G. Rit-zer(ed.). Frontiers of Social Theory: The New Syntheses. — New York: Columbia University Press, 1990.
- 4) Иванов И. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития/ И. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. –№2.

Анотація

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сухорукова О.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

В роботі розглянуто причини виникнення процесу інтелектуальної міграції, вивчені теоретичний, економічний та соціальний аспекти цього явища, а також проаналізовані проблеми та шляхи регулювання міграції інтелектуального капіталу на прикладах зарубіжних країн.

Ключові слова: міжнародна міграція капіталу, інтелектуальний капітал, світовий досвід, шляхи державного регулювання.

Summary

INTERNATIONAL MIGRATION OF INTELLECTUAL CAPITAL
IN CONDITIONS OF GLOBALISATION

Sukhorukova O. V.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Work examines the reasons for the appearance of the process of intellectual migration, the theoretical, economic and social aspects of this phenomenon are studied, and problems and ways of regulating the migration of intellectual capital based on the examples of the foreign countries are so analyzed.

Key words: international migration of capital, intellectual capital, world experience, mechanisms of state administration.

Надійшла до редакції 25.03.2010 р.

Науковий керівник: Сідоров В.І., к. е. н., професор.

© Сухорукова О. В., 2010 р.